

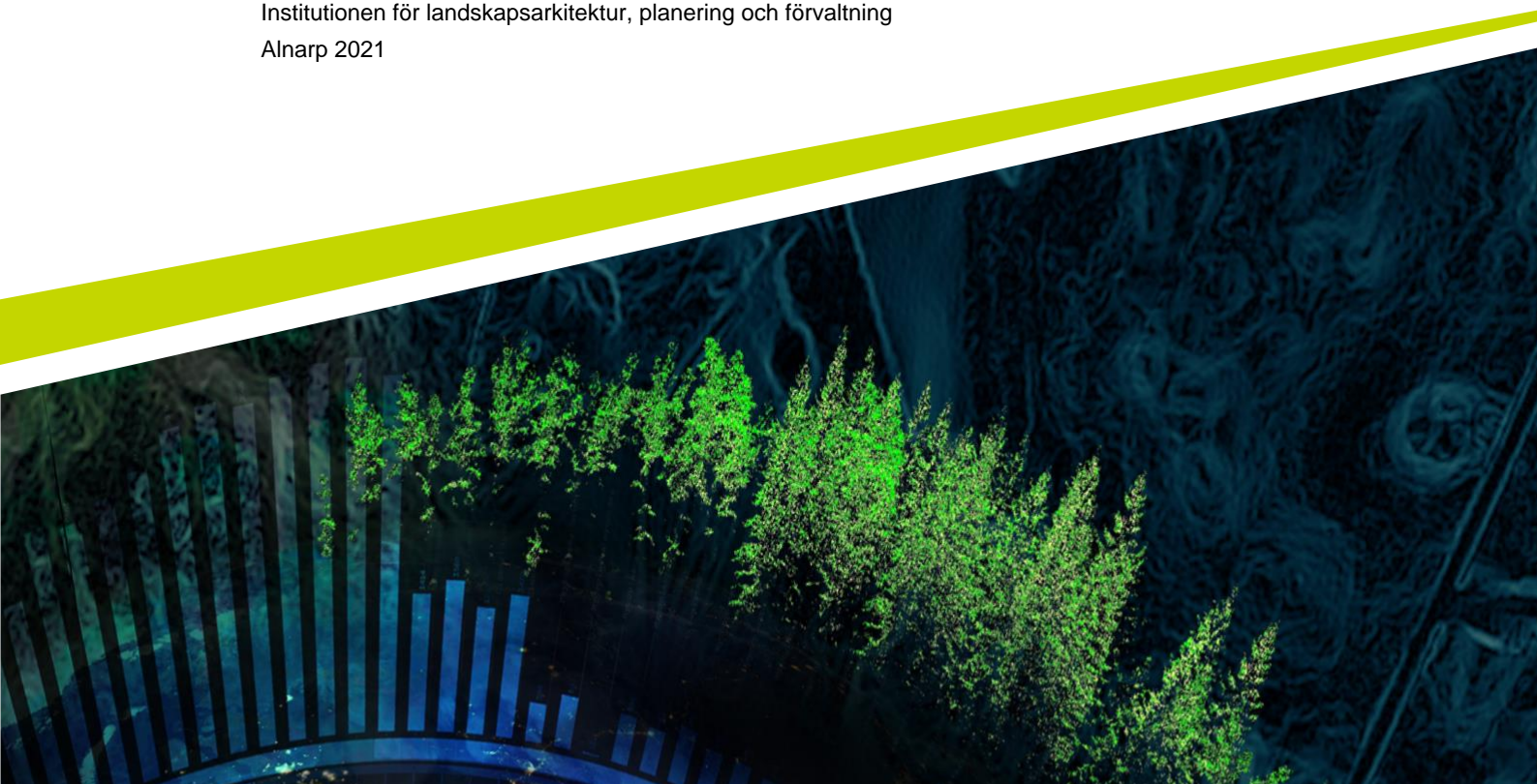

Nationalparken och ELC: en studie i landskap, narrativ och multifunktionalitet

The National park and ELC: a study in landscape, narrative and multifunctionality

Sebastian Hahn

Examensarbete/Självständigt arbete • 15 hp
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Alnarp 2021

Nationalparken och ELC: En studie i landskap, narrativ och multifunktionalitet

The National Park and ELC: A study in landscape, narrative and multifunctionality

Sebastian Hahn

Handledare: Patrik Olsson, Sveriges Lantbruksuniversitet, institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Examinator: Ingrid Sarlöv-Herlin, Sveriges Lantbruksuniversitet, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 15 hp
Nivå och fördjupning: Grundnivå, G2E
Kurstitel: Självständigt arbete i Landskapsarkitektur
Kurskod: EX0845
Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet
Kursansvarig inst.: Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Utgivningsort: Alnarp
Utgivningsår: 2021

Nyckelord: landskap, nationalpark, ELC, multifunktionalitet, hållbarhet, delaktighet, landskapsförändring, naturskydd, orördhet, vildmark

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap
Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Publicering och arkivering

JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.

Sammanfattning

I skuggan av Sveriges ratificering av europeiska landskapskonventionen (ELC) undersöks hur nationalparken, som har sina rötter i nationalromantiken, har uppdaterats till en modern tid med nya förutsättningar och krav på landskapet. Den en gång elitistiska skyddsformen har tvingats anpassa sig till en ny värdegrund när det kommer till landskap, hållbarhet, multifunktionalitet och delaktighet. Naturskydd påverkas av hur landskap uppfattas, och vem som bestämmer vilka värden i landskapet som är värdefulla samt hur de ska förvaltas. Turismen och statens gemensamma historia i naturskyddet spåras i Fulufjällets Nationalpark i norra Dalarna, en av de senaste svenska nationalparkerna, som utgör material för denna fallstudie. För första gången i Sverige används ett zoneringsystem som verktyg för att kunna bemöta olika intressen. Genom analys av narrativ och prioriteringar undersöks vad och vems agenda som ligger till grund för nationalparksbildandet. Fallstudien prövas mot ett teoretiskt ramverk som berör ämnen som landskap, perception, turism och ELC.

Resultatet från fallstudien visar att orördhet och vildmark ingår i ett narrativ som genomsyrar i skötselplanen och marknadsföringen av nationalparken som turistmål. Zonindelningen används för att kunna separera olika intressen ifrån varandra, snarare än att skapa ett hållbart mångfunktionellt landskap där olika aktiviteter kan koexistera i samma rum. De internationellt institutionaliserade krav på orördhet som ligger i nationalparkens natur är svårförenliga med olika former av hållbart brukande.

Nyckelord: landskap, nationalpark, ELC, multifunktionalitet, hållbarhet, delaktighet, landskapsförändring, naturskydd, orördhet, vildmark

Abstract

In the light of Sweden's ratification of ELC, I study how the establishment of a national park in a mountainous region at the Norwegian border of Sweden has adapted to address a new moral authority concerning landscape focused on perception, sustainability, multifunctionality and participation. The national park legacy was once associated with elitism and had its roots in the national-romantics era in Sweden. This common heritage of national purpose and tourism in Swedish nature conservation is being traced in a modern establishment. For the first time in Sweden, the authorities implemented a zoning strategy to permit a wide range of activities in the area that compose the national park. In order to make sense of this landscape, I investigate how the different user groups are represented and given opportunity to claim in the landscape, and how the national park maintenance plan is narrated. My studies are made up by a literature study in the subject of landscape, perception, tourism, and the European Landscape convention, applied on a case study of Fulufjället National Park. The case is primarily an analysis of the maintenance plan published by the time of the opening of the national park. The maintenance plan is supplemented by a visitor-marketing strategy and other official documents relevant to the establishment in both Sweden and Norway.

My results show that wilderness and pristine nature are key words involved in narrating how the area is perceived by both the authorities and in the visitor-market strategy: presumably because it attracts an urban target audience. The zoning strategy applied in the national park separates different usages of the landscape, rather than creating the sustainable multifunctional landscape

sought after in the ELC. The internationally institutionalized demands for wilderness and pristine nature somehow make up an obstacle for developing a more user-integrative and multifunctional national park establishment.

Keywords: landscape, national park, wilderness, multifunctional landscape, ELC, sustainability, nature-based tourism, land-use, landscape change, conservation

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	9
1.1. Tidigare forskning	10
1.2. Målsättning och syfte.....	11
1.3. Frågeställningar	11
1.4. Metod och avgränsning	11
2. Bakgrund.....	13
2.1. Nationalparkens och naturskyddets historia i Sverige	13
2.2. Europeiska landskapskonventionen	15
2.2.1. Konventionens utmaningar	17
2.3. Landskapsförändring och platsidentitet.....	18
2.4. Turisten och landskapet	20
3. Fulufjällets nationalpark	22
3.1. Beskrivning av området	22
3.2. Nationella narrativet.....	25
3.2.1. Processanalys.....	25
3.3. Landskapet och gränsen	28
3.3.1. Fulufjällets zonindelning	28
3.3.2. Fulufjället som nationsöverskridande landskap.....	31
3.4. Orördhet som narrativ.....	32
4. Diskussion och slutsatser.....	35
4.1. För vidare studier.....	40
5. Referenser	41
5.1. Figurförteckning	47

Förkortningar

SLU	Sveriges lantbruksuniversitet
ELC	Europeiska landskapskonventionen
RAÄ	Riksantikvarieämbetet
LNF	Lantbruk, Naturvård, Friluftsliv

1. Inledning

Europeiska landskapskonventionen benämner landskap som en arena för demokratiska processer, som kännetecknas av samarbete, snarare än förvaltad top-down (Déjeant-Pons 2006). Historiskt sett har nationalparken sina rötter i en elitistisk landskapssyn där vetenskap och nationsbygge var drivande krafter (Mels 2002, Sörlin 1988). Idag är nationalparken en statlig inrättning förvaltat av Naturvårdsverket. Kraven på integration av bruk och bevarande i linje med en hållbar utveckling blir allt starkare, och samtidigt ökar betydelsen av upplevelselandskapet för rekreation och turism. Nationalparken har, till skillnad från andra skyddsformer som UNESCOs biosfärområde, låga krav på integration av bruk och bevarande, i synnerhet historiskt då den präglades av en natursyn som värderade det orörda och sceniska landskapet. Vildmarken och naturen har historiskt sett haft en viktig roll i att bygga upp den svenska identiteten och idag är den en källa för återhämtning och återkoppling till ursprungslandskapet för en urban befolkning (Sörlin 1988). I nationalparken ställs olika dimensioner av landskapet emot varandra i projekt som spänner över många skalor. Motivet är nationellt, men implementeringen ska ske lokalt. Vilket narrativ och vilka prioriteringar ligger till grund för Fulufjällets skötselplan och processbeskrivning, och bemöter de den värdegrund som ska implementeras i alla landskap enligt europeiska landskapskonventionen?

För att söka svar på dessa frågor analyserar jag Fulufjällets nationalparks skötselplan och andra offentliga dokument som berör Fulufjällets nationalpark. I Fulufjällets nationalpark använder man ett zoneringsystem för första gången i Sverige, i syfte att bemöta de olika anspråk som finns på landskapet: turism, biologisk mångfald, rennäring, lokalt brukande och primärproduktion (Naturvårdsverket 2002). Genom att granska skötselplanen undersöker jag hur integration av brukande och bevarande har hanterats i ett enskilt fall, med ett nytt tillvägagångssätt. Med diskussionen vill jag även utvärdera vilken potential det finns för nationalparker att gå den nya europeiska värdegrund till mötes, som syftar till att framhäva det mångfacetterade och demokratiska landskapet.

1.1. Tidigare forskning

I en vetenskaplig artikel skriven av Laven, Wall-Reinius och Fredman (2015) undersöks i en explorativ studie hur ELC har tolkats och uppfattas av olika yrkesverksamma inom hållbar turism. Syftet med studien är att hjälpa och underlätta andra med implementeringen av ELC. Resultatet visar att Fulufjället nationalpark och UNESCO's biosfärområden ofta nämns i samtal om hur som moderna naturskydd kan se ut. En av slutsatserna är att det finns stora likheter mellan biosfärområden och ELC när det kommer till ideologi och värdegrund (2015:1138).

I en artikel av Holmgren, Sandström & Zachrisson (2017) undersöks Fulufjället, Kosterhavets nationalpark och nationalparkerna i världsarvet Lapponia. Artikeln undersöker om tillvägagångssättet vid inrättande av naturskydd har förändrats från top-down till mer lokal delaktighet. Artikeln tar avstamp i en teoribildning som baseras på en utvärdering av olika former av ledning, samt inkorporerar perspektiv som trovärdighet och makt. Resultatet visar att det håller på att ske en förändring i svensk nationalparksplanering när det kommer till styrandeformer.

Dahlberg (2015); Dahlberg, Rohde & Sandell (2010); Laven, D.N; Wall-Reinius & Fredman (2007, 2010); Sandell (2005a, 2005b, 2009) har skrivit om brukande och bevarande i svensk naturvård. Dessa utgår främst från naturturism och delaktighet som perspektiv. Nationalparkens historia som skyddsform är också ett ämne som behandlas.

Tom Mels har skrivit om nationalparkens kulturhistoria i ett flertal sammanhang. Han använder Henri Lefebvres rumsdefinitioner som ramverk när han studerar nationalparken. Dessa är *organiska*, *optiska* och *tomma* (eng. *empty*) rum. De tomma rummet målar upp nationalparken som orört, en motpol till det moderna samhällets extensiva exploatering. Det organiska rummet beskriver nationaliseringen av svensk natur, och det optiska rummet utgörs av visuellt material som reproducerar och bibehåller dessa uppfattningar i lag och minne samt konstruerar dessa rum till produkter som kan konsumeras. Vidare kartlägger Mels hur nationalparken har vuxit fram rent kulturellt. En av Mels slutsatser är att svensk nationalparksplanering återger nationalparker som ahistorisk nationell natur, ett visuellt landskap skonat från mänsklig påverkan. Dessa återgivningar är

reifierade, och får en egen existens fränkopplad landskapet genom visuell marknadsföring och media (Mels 1999, 2002). Mels slutsatser drogs i en tid före europeiska landskapskonventionen, före den senaste nationalparksplanen som antogs 2008 och före bildandet av Fulufjällets Nationalpark som har en ny approach.

1.2. Målsättning och syfte

Målet med min uppsats är att undersöka vilka uppfattningar och narrativ som ligger till grund för inrättandet av nationalparken Fulufjället, samt hur europeiska landskapskonventionens värdegrund gällande multifunktionalitet, hållbarhet och delaktighet har översatts till att ta fysisk form i Fulufjället nationalpark

Syftet är att skapa kunskap kring hur den nationella uppfattningen av landskap präglar etablerandet av en nationalpark. Jag vill visa att hållbarhet inte är något absolut begrepp, utan handlar i hög grad om perspektiv, skala och målgrupp. Syftet är också att ge förståelse för vilka krafter och aktörer som styr och påverkar förvaltningen och narrationen av ett exceptionellt landskap och vilka som är målgrupperna.

1.3. Frågeställningar

- Vilket narrativ och vilka prioriteringar ligger till grund för Fulufjällets skötselplan och processbeskrivning?
- Hur svarar processen med, och resultatet som blev Fulufjällets nationalpark emot europeiska landskapskonventionens värdegrund när det gäller delaktighet, hållbarhet och multifunktionalitet?

1.4. Metod och avgränsning

Genom att följa landskapets resa till att bli en nationalpark undersöker jag vilka intressen, perspektiv, syften och konflikter som präglar skeendet och resultatet. Den första delen av uppsatsen utgörs av en litteraturstudie - ett ramverk som jag sedan applicerar på min fallstudie. Materialet för litteraturstudierna har utgjorts av vetenskapligt granskade artiklar och böcker som berör landskap, turism, identitet, perception och europeiska landskapskonventionen. Även rapporter utgivna av Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket förekommer. Ett delmål med

litteraturstudien är att inkorporera internationella perspektiv. Ämnet är av mångvetenskaplig karaktär. En majoritet av artiklarna som granskats har ett kulturgeografiskt perspektiv, men även historiska, arkeologiska och sociologiska perspektiv förekommer. De söktjänster jag har använt mig av är främst universitetets egen söktjänst Primo. Referenslistor i artiklar har varit till stor hjälp för att hitta relevant litteratur. Fallstudien utgörs av dokumentstudier av dokument som berör Fulufjällets nationalpark, i synnerhet skötselplanen som är upprättad av Naturvårdsverket. Skötselplanen är ett övergripande och omfattande dokument som innehåller tolkningar av vad Fulufjället är och bestämmelser för hur det ska förvaltas. Här redogörs även processen med nationalparksbildningen. Skötselplanen består av en beskrivningsdel, en plandel samt en bilagedel och upprättades i samband med invigningen 2002. För att komplettera skötselplanen har jag undersökt Fulufjällets besöksstrategi, utgiven 2018. Här beskrivs hur Fulufjället ska marknadsföras. Dokumentet är upprättat av Länsstyrelsen Dalarna men flera aktörer ligger bakom. I en analys av det transnationella landskapet har jag undersökt 'Verneplan för Fulufjelllets nasjonalpark og Fregn naturreservat i Trysil kommune' utgiven av Miljøverndepartementet 2012.

Platsen som dokumenten berör är Fulufjället, beläget i Älvdalens kommun i Dalarnas län, på gränsen till Norge. Massivet utgör den svenska fjällvärldens södra utpost. Området är skyddat som nationalpark sedan 2002, ett år efter Sverige skrev under ELC. Valet av Fulufjällets nationalpark baseras på att det är en av de mest nyetablerade nationalparkerna, och den första nationalparken i Sverige som använder sig av ett zoneringsystem (Naturvårdsverket 2002:76).

Denna uppsats utforskar vilka narrativ som ligger till grund för etablerandet av en nationalpark under 2000-talet, och hur dessa narrativ tar form i landskapet. Detta ämnesområde utifrån det landskapliga perspektivet är ringa utforskat i denna specifika kontext, speciellt med tanke på det zoneringsystem som tillämpas i nationalparken.

2. Bakgrund

2.1. Nationalparkens och naturskyddets historia i Sverige

I en artikel skriven av Bladh, Emmelin, Sandell & Stenseke (2013) beskriver artikelförfattarna hur naturvårdstraditionen i Sverige har vuxit fram i tillsammans med friluftslivet. De förhållningssätt som präglar naturvården kan enligt Sandell (2009) i grova drag delas upp i ”uteslutande” och ”mobiliserande”. De mobiliserande krafterna ser sociala värden i naturen, medans den uteslutande traditionen ämnar hägna in värdefull naturmark samt skydda den från mänsklig inverkan (Bladh et al 2013:229). Samtidigt går det att argumentera för att naturvården, och nationalparkerna i synnerhet, har vuxit fram tillsammans med vetenskapen, drivna av ekonomiska motiv (Sörilin 1988).

Kulturgeografen Tom Mels, har bedrivit forskning kring nationalparkernas historia och betydelse i Sverige (1999, 2002). Även historikern Sverker Sörilin har bidragit till denna forskning i sin avhandling om norrlandssynen (1988). Sverige blev år 1909 det första land i Europa att etablera nationalparker, även om konceptet från början var amerikanskt och inspirerat av tysk konservatism (Mels 1999:138). Nationalparkerna spreds över Sverige, men de största arealerna var belägna i Norrlands fjällvärld. Etablerandet skedde i en tid av emigration, fattigdom och oro, bland annat till följd av upplösningen av den svensk-norska unionen. Sverige var i behov av att skapa logik av sin nya geografi och påbörjade ett nytt identitetsbygge (Sörilin 1988). Naturen skulle bli en symbol för ett enat Sverige.

National- och naturromantik präglade etableringen av de första nationalparkerna (Dahlberg et al 2010). Natur- och norrlandsromantiken hade grott i landet under flera decennier. Norrland var rikt på naturresurser och var en dynamo för den svenska ekonomin (Sörilin 1988). Nationalparkerna, som en tidig skyddsform, syftade till att bevara de ”örörda” och natursköna vildmarkerna i norr. Här var

människan en tillfällig besökare. Dessa landområden skulle skyddas från mänsklig exploatering, och utnyttjas för forskning, kartläggande av naturresurser och representera det svenska ursprungslandskapet. Trots dessa uppfattningar var landskapet i hög grad ett kulturlandskap, brukat av samerna under många århundraden. Samerna blev i förlängningen en del av denna naturromantik, och sågs som 'naturfolk'. Kolonialisering av Norrland har diskuterats av Sverker Sörlin i *Framtidslandet: Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet* (1988).

Det är i det nationella som nationalparken skiljer sig från naturreservatet. Beslut kring nationalparker sker i riksdagen, medans naturreservat hanteras på läns- och kommunnivå (Naturvårdsverket 2008:13). Syftet med nationalparken handlar om att skydda landskap som bedöms utgöra 'nationens arv' till nästkommande generationer (2008:13). Nationalparken är ett internationellt koncept och kriterierna, som till stor del utgår från orördhet, är fastslagna i "Guidelines for protected areas management categories" (Naturvårdsverket 2008:11).

Under 1930-talet förändrades naturvården. Ekonomiska och sociala aspekter kompletterade den renodlat uteslutande naturvård som etablerats i Sverige efter förra sekelskiftet. Det utvecklades en insikt om att naturen ibland behöver aktiv förvaltning för att dess värden ska kunna bevaras. Det sociala naturskyddet växer fram i takt med en rask urban samhällsutveckling. Bladh et al menar att "arbete och stad sattes mot fritid och land" (2013:231). På sextioalet institutionaliseras en svensk naturvård som tidigare varit dominerad av vetenskap. Statens naturvårdsverk bildas, som kan anses ligga till grund för dagens miljösektor. Det innebar att verktygen för dagens områdesskydd etablerades. Under sextioalet och följande decenniet utvecklades den sociala naturvården, samtidigt som den estetiska naturvården försvagades när begreppet 'landskapsbildskydd' ersattes med 'naturvårdsområde'. Utfasningen av landskapsbegreppet inom naturvården skedde i en tid präglad av rationalisering i skogs- och jordbruk vilket utgjorde hot mot det traditionella landskapet. Svaret från naturvården blev ökade reservatsbildningar (2013:236). Utvecklingen skulle kunna tolkas som en cementering av den relationen mellan högexploaterad mark präglad av mänsklig närvaro, och "orörd" fredad natur. Först under senare år har "vardagslandskapet" blommat upp som en term som försöker jämna ut dessa, samtidigt som multifunktionalitet är på agendan i väst (Selman 2012:6). Att inkorporera sektorsintressen genom hållbar utveckling och propagera för hållbart nyttjande står på agendan i dagens naturvård. Vidare menar Lars Emmelin att det miljöparadigm som naturvården kan anses härstamma från, utgår från ett vetenskapligt perspektiv präglad av expertkunskap och centralstyrd förvaltning (2009). Samtidigt har bevarande av *landskap* historiskt sett varit komplicerat, eftersom dem till skillnad från monument och platser, definieras av en ensemble

av objekt som tillsammans skapar värde. Däri är helheten är mer värdefull än summan av de objekt som landskapet utgörs av (Swanwick 2009:68, Germundsson 2005, Selman 2012).

2.2. Europeiska landskapskonventionen

Under de senaste decennierna har landskapsbegreppet fått stor uppmärksamhet och börjat ta plats i politik och lag. Begreppet har utvecklats och aktualiserats i en tid där människans miljö har blivit allt mer hotad av en allt mer intensiv exploatering och naturkatastrofer till följd av klimatförändringar. Landskapet har blivit ett verktyg för att belysa och lösa de utmaningar som är kopplade till människan och miljön (Egoz et al 2011:3). En del av diskussionen handlar om rätten till landskap som en förlängning av de mänskliga rättigheterna (Egoz et al 2011:2). I denna kontext anses europeiska landskapskonventionen markera ett nytt kapitel där landskapet som resultat av relationen mellan människa och miljö får större uppmärksamhet. Europeiska landskapskonventionen är upprättad av Europarådet, som bildades efter andra världskriget, och signerades av Sverige 2001, men trädde kraft först tio år senare (Sarlöv-Herlin et al 2018:54). Dess främsta syften är att upprätthålla mänskliga rättigheter och demokrati, och är den första regional-internationella fördraget som berör landskap (Butler & Berglund 2012:220, Egoz et al 2011:3). De mänskliga rättigheterna är en universell uppsättning moraliska rättigheter som ska säkerställa spirituella, emotionella och psykologiska behov som den mänskliga samvaron präglas av. Landskapet, som ett medium för människans interaktion med sin miljö, kan tolkas som ett liknande universellt koncept (Egoz et al 2011:5). Europeiska landskapskonventionen är dock ingen lag, utan bör snarare ses som en sorts 'moralisk auktoritet'. En konvention är en överenskommelse, och det är upp till varje nation att implementera konventionen i lag (Olwig 2007a).

Landskapet är både en produkt (som kan brukas) och en akt av produktion (brukandet). Landskapet kan tolkas som en materiell produkt formad av den immateriella kultur som speglar människan, som en relation mellan människan och omgivningen. Landskapet är ett resultat av både naturliga och kulturella processer (Egoz et al 2011:4). Landskapsdefinitionen enligt konventionen, utgår från *uppfattningen* av landskapet:

“landscape” means an area, as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors; (...)” (Egoz et al 2011:3).

Definitionen understryker betydelsen av att uppmärksamma och involvera allmänhetens uppfattningar av landskapet i planeringen, och inte enbart förlita sig på akademiker och experter i förvaltningen av landskap. Genom att ge allmänhetens uppfattning utrymme i planeringen så ska synergier skapas mellan allmänheten, experter och professionella (Swanwick 2009). Hursomhelst är en perceptionsbaserad landskapsdefinition inget nytt. J.M. Hunter beskriver landskap och perception som följande:

“Land becomes landscape when seen by man, revealing the record of his activities on the surface of the earth and his relationship with his environment. The perception of landscape reveals his attitude towards it and generates emotions ranging from distrust and fear treassurance and delight. These may arise from the view of a real landscape or from the imagery of poet, painter or writer.” (1985)

Hunter menar alltså att land blir till landskap när det betraktas av människan, och att uppfattningen är kopplad till attityder och känslor. En viktig poäng som Hunter belyser är att denna uppfattning inte behöver genereras av direkt kroppsligt utbyte till platsen, utan även olika former av kulturyttringar kan ligga till grund för perceptionen av landskap. Landskap har flera innebörder, och kan dels syfta på en fysisk och inramad plats, men begreppet har också en visuell dimension. I det svenska språket är kan vi återfinna denna uppdelning, då *landskap* dels kan syfta på en historisk territoriell indelning, men också ett visuellt sceneri (Nationalencyklopedin u.å.). Landskapskonventionen likställer alla landskap, både dem som anses vara extraordinära, men även slitna vardagslandskap (Déjeant-Pons 2006:363). Däremot betyder det inte att alla landskap ska behandlas på samma sätt - landskapsförvaltning och utveckling ska vara anpassad till de specifika omständigheter som varje landskap är. Landskapen ska inte ses som statiska, och konventionen verkar inte för att frysa landskapet vid en specifik tidpunkt, de är tvärtom under konstant utveckling, formade av både mänsklig och naturlig påverkan (2006:368-369). Ett mål med landskapskonventionen är att verka för hållbar utveckling. Detta ska uppnås genom att balansera och skapa harmoni mellan sociala behov, ekonomisk aktivitet och ekologiska värden. För att uppnå detta ska allmänheten uppmuntras att engagera sig i landskapsförvaltning och utveckling, vilket ska göra att allmänheten känner ansvar för landskapet (Déjeant-Pons 2006:366). Ansvar kan ses som en nyckel till hållbart förvaltade landskap. Människor med starka band till sin omgivning känner också ansvar för att landskapet förvaltas på ett hållbart sätt. Rätten till landskap handlar om rätten till landskapsutveckling (Egoz et al 2011).

2.2.1. Konventionens utmaningar

Idag lever vi i en tid där det endast är en liten del av befolkningen som ägnar sig åt primärproduktion och som aktivt tar tillvara på jordens naturresurser (RAÄ 2008:20). Denna grupp människor representeras till exempel av jordbrukare och skogsbrukare; för vilka land är en produktiv resurs. Vidare resonerar Swanwick att även andra former av rekreativt bruk kan anses höra till denna mer direkta relation till landskapet, som till exempel trädgårdsarbete. Studier visar att en direkt relation till landskapet, där människan tar sig an rollen som förvaltare, har många positiva följder för individ och samhälle (2009:65-66). Som följd av industrialisering, urbanisering och globalisering är det allt färre som har en sådan direkt relation till landskapet i sig, utan för de allra flesta är relationen till landskapet mer passiv. För den breda allmänheten är landskapet en källa för rekreation och platsen där vardagslivet utspelar sig (Swanwick 2009:64-65). Utvecklingen har medfört att vardagslandskapet har fått större uppmärksamhet.

Det finns stora utmaningar med ELC och implementering. En sådan är kopplad till skyddsformer. Konventionen ska gälla samtliga landskap, men det finns inte skyddsformer som kan täcka alla dessa behov. I Sverige har vi natur- och kulturskydd som syftar till att skydda miljöer som hyser speciella värden. Det finns idag inga legitima skyddsformer som berör vardagslandskapet, vilket gör att det finns frågor kring hur konventionen ska implementeras i ”vanliga” landskap. I en rapport publicerad av Riksantikvarieämbetets beskrivs dem utmaningar som behöver bemötas i samband med implementeringen av ELC (2008). RAÄ menar att den areal där staten är huvudman är begränsad, och majoriteten av landskapen är så kallade vardagslandskap: där människor lever, arbetar och rör sig. I dessa landskap finns begränsade möjligheter för staten, kommunen och andra offentliga organ att styra utvecklingen. Vidare menar RAÄ att ELC både har potential att ge legitimitet åt de holistiska perspektiven som behövs här, men lämnar många frågor obesvarade kring hur det ska gå till (2008:18). I en artikel av Sarlöv-Herlin, Nordh och Qviström, publicerad tio år efter RAÄs rapport och sju år efter ELC trädde i kraft i Sverige, beskriver artikelförfattarna hur ELC och ska motverka den sektorisering som traditionellt sett har präglat svensk och västerländsk administration (2018:53-54). Landskap, som tidigare visat, är ett helhetskoncept, och likaså ska landskap integreras i alla relevanta sektorer (Riksantikvarieämbetet 2017). Samtidigt menar artikelförfattarna att de landskapskaraktärer som konventionen understryker vikten av, har lågt inflytande i svensk planering:

”While the ELC specifically emphasises the many values and qualities that landscape has (for example related to regional characteristics, local identity, sense of place, memories, perceptions and experiences of nature and culture), immaterial values are still not yet much recognised in landscape assessment and planning documents in Sweden” (Sarlöv-Herlin et al 2018:66).

En mer omfattande utläggning över ELCs utmaningar står landskapsgeografen Michael Jones för (2007). Jones menar i korthet att:

- De immateriella kulturvärdena som berör människors aktiviteter, praktiker och livsstilar, som i sin tur påverkar sin fysiska omgivning behöver skyddas.
- Det finns behov av lösningar för ekologisk och ekonomiskt hållbar landskapsförvaltning i tider av
 - o a) förändrad budgetering från offentliga myndigheter
 - o risk för uteblivet stöd från företagsvärlden (som tenderar att föredra det spektakulära framför det oglamorösa) och
 - o konjunkturkänslighet.
- Lagar är inte absoluta.
- Det finns behov av att hitta bra lösningar för att institutionalisera allmänt deltagande av alla relevanta aktörer, i synnerhet för att ge de lokala en bredd av röster, samt att förstå att det finns grupperingar och olika åsikter även i lokala sammanhang.
- Det behövs insikt i att deltagandeprocesser är tidskrävande, och offentliga projekt ofta behöver vara snabba och fruktbara. Det finns ett behov av långa processer, men dessa är ofta impopulära.

Geografen Kenneth Olwig kompletterar Jones utläggning med insikten om att den övergripande skalan som tillämpas i planeringen är till fördel för expertens uppfattning snarare än lokalbefolkningars (Olwig 2007b). Jørgen Primdahl menar att ambivalensen i termen 'hållbarhet' gör det svårt att få till en konkret politik som strävar efter tydliga mål, och ännu svårare blir det att adressera mer generell utveckling som landskapsförändring (Primdahl 2007).

2.3. Landskapsförändring och platsidentitet

Landskap har alltid förändrats. Förändringar i lokala landskap har historiskt gått långsamt och har varit uttryck för förändrade möjligheter och nyfunna potentialer (Antrop 2005:22). Som ett resultat av en föränderlig värld präglad av globalisering och urbanisering möter dagens landskap större och mer omvälvande förändringar i markanvändningen. Förändringarna kan utgöra hot mot människors sätt att bruka och identifiera sig med landskap - viktiga byggstenar för lokal identitet. Geografen Marc Antrop skriver om landskapsförändringar och menar att urbanisering och befolkningsökning har lett till att balansen mellan stad och land har blivit skev (2005). Drastiskt ökad mobilitet och innovationsspridning ses som

viktiga faktorer i denna utveckling. För att förstå dagens (europeiska) landskap så kategoriserar Antrop landskapet i tre olika karaktärer:

- Traditionella landskapet är landskapet före 1700-talet. Från denna epok finns fortfarande många spår och strukturer bevarade. Dessa landskap uppfattades som stabila och landskapen hade ofta en särskild platsidentitet. Landskapen var tätt förknippade med hemkänsla som ett resultat av många generationers arbete med marken. Traditionella landskap kan betraktas som hållbart förvaltade eftersom de utvecklades med lång tidshorisont i syfte att förbättra och bevara det (2005:25).
- Landskap från revolutionernas tid. Omvälvande samhällsutveckling ledde till förändrade mentaliteter när det kommer till landskap. Många traditionella landskap förändrades drastiskt och vissa förintades helt.
- Post-moderna nya landskap. Efterkrigslandskapet präglas av ökad globalisering och urbanisering. Lokala slutna ekonomier blir ovanligare allt eftersom beroendet av globala utbyten ökar. Förändringar i landskap handlar till stor del att göra livet bättre för en växande, främst urban, befolkning. Markanvändningen kan förändras helt, på grund av nya förutsättningar, snarare än att vara ett resultat av en skonsam historisk utveckling. Den urbana sfärens ekologiska fotavtryck sträcker sig långt utanför stadens gränser. Landskap som är svårtillgängliga för människan beskrivs ofta som stabila naturliga landskap. Urbaniseringen är en livsstilsförändring som påverkar landskap långt bortifrån städerna, samtidigt som globaliseringsprocesser försvagar kopplingen mellan lokalsamhället och dess landskap (2005:26).

De förändringar som väntas prägla europeiska landskap i framtiden, enligt Antrop, kommer vara en mer polariserad markanvändning där vissa ytor kommer att brukas mer intensivt än någonsin, samtidigt som andra ytor riskerar att nästan helt överges. Markanvändning som uppfyller turistens krav väntas öka. Urbanisering räknas som drivkraften till en utveckling där rurala ytor främst värderas utifrån sin potential att tillfredsställa urbana behov (Antrop 2005:30). Marknadskrafter har gjort att många landskap fyller få funktioner, och markanvändningen har blivit monofunktionell som ett resultat av att produktionen av varor och tjänster ständigt ska maximeras (Selman 2012:24).

Människan läser landskapet mot sina egna erfarenheter och sin kulturella kontext (Antrop 2005:27, Tuan 1990). Även klass och kön påverkar sättet vi uppfattar och interagerar med våra omgivningar (Massey 1994). Förändringar i landskap påverkar människor vars identitet är knutna till dessa. Landskap som hotas av

förändring kan mötas av lokalt motstånd, eftersom identitet uppstår i relation till andra, och förstärks när den upplevs vara hotad (Tuan 1974:389). Arkeologen Christopher Tilley menar också att hot om förändring i landskapet kan göra att människor vill värna om det traditionella landskapet, snarare som en romantiserad mental bild än en verklig återgivning av det samtida landskapet. Identitet kan formas runt landskapets karaktärsdrag som de är, eller snarare som de *borde* vara. Bilden av vad landskapet ska vara utgörs inte sällan av det som Antrop kallar det 'traditionella landskapet', och kopplingen sker oftast genom materiella objekt. Platser och landskaps materiella unikheter utgör innehåll som kan användas i bevarande- och marknadsföringssyfte (Tilley 2006). Geografen Doreen Massey kritiserar denna naiva och romantiska syn på det lokala och traditionella som drivkrafter för bevarande. Hon menar att lokala platser finns, men även dessa är under konstant förändring och formade av intryck utifrån (2005).

I kontrast till landskapsförändring så finns det vissa landskapselement som upplevs som statiska, som upplevs vara utom mänsklig kontroll. Sådana element är hav, berg och öknar (Tuan 1990:70). Tuan menar att berg har haft en speciell roll i människans medvetande. Det avlägsna, svåråtkomliga och farliga berget har varit centralt i många kulturer och religioner, och representerar mötet mellan himmel och jord.

2.4. Turisten och landskapet

Nationalparker är landskap vars syfte delvis är att vara tillgängliga för turism och friluftsliv (Naturvårdsverket 2008:13). Av detta skäl är det relevant att beskriva turism som fenomen. Sociologen John Urry beskriver med begreppet 'tourist gaze', hur turisten påverkar landskapet genom insupning. Vidare hävdar Urry att det finns konfigurationer mellan samhället och den naturliga omgivningen (1995:174). Det finns fyra idealtypiska förhållningsätt genom vilka samhället är sammanknutet med sin fysiska omgivning. Det första är förvaltning (eng. *stewardship*), vilket går ut på hållbar förvaltning av ett givet lokalt landskap, till exempel för att säkra resurser för framtiden och en kommande generation. Det andra är *exploatering* av land eller naturresurser. Här ser man naturen som skild från samhället, och bruket sker endast för dess instrumentella värden. Genom vetenskapifiering (eng. *scientisation*) så behandlar man naturen som ett föremål för vetenskaplig betraktning. Det fjärde och sista förhållningssättet till den fysiska omgivningen är *visuell konsumtion*. Här betraktas omgivningen som ett icke-produktivt landskap, som endast tas i anspråk visuellt. Människans visuella konfiguration med sin fysiska miljö kan exemplifieras av turism; när människor i västvärlden konsumerar visuella scenerier och förevigar dem genom fotografi.

Det ökade intresset för miljöer som har dessa egenskaper har lett till en ökning av reservatsbildningar, vilket Urry menar gjort att platserna utsatts för ytterligare slitage på grund av turisttryck. Däremot har uppkomsten av *grön turism* (eng. *green tourism*) visat sig ha potential för att öka den allmänna medvetenheten i miljöfrågor (1995:183).

Kulturgeografen Yi-Fu Tuan menar att besökaren (i synnerhet turisten) och lokalbefolkningen fokuserar på olika saker i landskapet. Således får dessa två grupper olika landskapsuppfattningar. För turisten är *synen* det dominanta sinnet. Genom synen bygger turisten upp en landskapsuppfattning baserad på bilder. Den lokale, enligt Tuan, har en mer heltäckande och omfattande uppfattning där samtliga sinnen är aktiva och det samlade intrycket formar beteende och traditioner. Tuan menar att detta ligger till grund för en splittring i landskapsuppfattning där jordbrukaren "kämpar mot det vilda" för att tjäna sitt levebröd, och den kulturella stadsbon insuper vildmarken som ett sceneri (1990:63). Det visuella sättet att insupa landskapet gör det möjligt för besökaren att lätt identifiera skillnader och defekter i landskapet, som den lokale inte lägger märke till på grund av sin kontinuerliga närvaro (1990:65).

Urrys resonemang kring den visuella konsumtionen av miljöer, kan jämföras med Mels samlade gärning som berör nationalparkens kulturhistoria (1999, 2002). Mels menar att turistens insupning av "tömda", "orörda" miljöer (eng. *tourist gaze*) förmodligen är endast möjlig genom en specifik markanvändning som är styrd av en specifik miljöpolitik. Bakom den till synes naturliga miljön finns ett kulturellt ramverk som bestämmer landskapets agenda (1999:5). I korthet betyder det att även de till synes mest naturliga miljöerna är kulturellt konstruerade. Nationalparker, som skulle kunna placeras i denna kategori, är exempel på miljöer som är tömda på mänsklig närvaro och återinförda som vildmarksområden (Mels 1999, Olwig 1995, Cronon 1995).

3. Fulufjällets nationalpark

3.1. Beskrivning av området

Områdena kring Fulufjället utgör ett mångfunktionellt landskap där friluftsliv, turism, naturvård, rekreation, jakt, fiske, skogsbruk, lantbruk och rennäring behöver samverka. Fulufjället, beläget i Älvdalens kommun i Dalarnas Län (se figur 1), tillhör fjällkedjans allra sydligaste områden. Fulufjället beskrivs som ett isolerat, flackt fjällmassiv med bergstoppar runt 1000 meter över havet (Naturvårdsverket 2002). Fulufjället ligger på svensk-norska gränsen, och betydande arealer återfinns på norska sidan av fjället. Den norska delen av Fulufjället har varit nationalpark sedan 2012 (Miljøverndepartementet 2012). De 38 000 hektar som utgör dagens nationalparken i Sverige har i stort sett varit skyddade som naturreservat sedan 1970 talet. Minst 2200 hektar var planerade att förvärfvas i samband med nationalparksbildningen (Wallsten 2012). Området har varit utpekad som riksintresse för naturvård och friluftsliv sedan år 1988 respektive år 2000 (2002:69-71). Fulufjällets nationalpark är idag Sveriges femte största nationalpark som ligger på fastlandet. De 4 största ligger i Norrbottens län.

Figur 1: Fulufjällets geografiska läge (Naturvårdsverket 2002:6)

Motiven bakom etableringen av Fulufjällets nationalpark finns i Sveriges förra nationalparksplan som utgavs 1989, som en av 20 föreslagna nationalparker. Efter en långdragen process invigdes nationalparken tillslut år 2002. Området särskiljer sig med höga naturvärden som är kopplade till sin unika geologi. Vidare poängteras att "naturen har starka drag av orördhet och fria vidder" (Naturvårdsverket 2002:13). Fulufjället är dock föremål för mänsklig påverkan. Slåtter, skogsbruk, naturbete samt sten- och lavtäkt har förekommit i landskapet under perioder. Här har det funnits fasta bosättningar som främst kretsat kring fäbodsbruk sedan 1700-talet. Dessa aktiviteter återfinns i landskapet bland annat i form av stigsystem som används än idag av lokalbefolkning och är delvis transformerade till nationalparkens ledssystem. Nötkreatur betade i vissa delar av området, men upphörde på 1980-talet. Skogsbränder har haft stor inverkan på Fulufjället. Renbete har förekommit, både av vildren, men främst av konventionell renskötsel. Renbete förbjöds år 1993 i Idredeklarationen, men det förekommer sporadiska men återkommande besök av ren från både svenska och norska samebyar. Det finns ett rengärde på kalfjället som används för att underlätta insamlingen av dessa. Vissa områden är inhägnade som forskningsobjekt. De fjällhedar och djupa lavmattor som finns på Fulufjället anses vara unika nationellt (2002:13). Skogsbruk har bedrivits i området och i omgivningarna. Jakt och fiske har bedrivits sedan stenåldern, och beskrivs som viktig för lokalbefolkningen än idag, socialt men också som en "traditionsrik kulturbärare" (2002:59). 2001 bodde det ca 850 personer runt Fulufjället, varav en knapp majoritet bor på den norska sidan. Ca 300 fritidshushåll finns i området. Namnet 'Fulufjället' tros härstamma antingen från Fulans vatten, eller "fjället på väg till Falun" (2002:50). Det övergripande syftet med nationalparken, beslutat av regeringen 2001, beskrivs som följande:

"Syftet med Fulufjällets nationalpark är att i väsentligen orört skick bevara ett sydligt fjällområde med särpräglad vegetation och stora naturvärden i övrigt." (Naturvårdsverket 2002:14)

Syftet är att bevara områdets naturvärden. Det tillämpas ett mer eller mindre vetenskapligt och expertstyrt tillvägagångssätt där den unika och särpräglade naturen skyddas. Vidare ska syftet uppnås genom att:

- inte tillåta exploaterande verksamheter eller skadegörelse på mark och vegetation,
- förhindra att friluftsliv och skyddsvärt djurliv störs,
- renbete normalt inte tillåts inom nationalparken,
- utarbeta information om områdets värden och bestämmelser samt göra den tillgänglig för allmänheten,
- zonera området vad gäller nyttjande och skydd, för att tillgodose såväl skyddsanspråk som önskemål om vissa aktiviteter." (2002)

Under en studie som utfördes 2001 kategoriserades de besökande i tre grupper. Den största besöksgruppen är från människor som redan reser inom området, åker förbi, eller bor max 10-15 mil från Fulufjället. Målpunkterna i nationalparken är Njupeskärsfallet, som enligt Naturvårdsverket är ett av Sveriges högsta vattenfall. Vidare beskrivs dessa målpunkter som: ” [...] platser eller anordningar som har sådan identitet och kvalitet så att de lockar att besöka just dem. De förstärker ett områdes attraktivitet.” (2002:55) För en annan besöksgrupp benämns Fulufjället som ’fjärrekreationsområde’, och utgörs av människor som rest långväga i syfte att göra flerdagarsturer på fjället. Många använder Fulufjället som närrekreationsområde. På vintern används området till skoteråkning och isfiske från den sistnämnda gruppen människor.

Fulufjällets nationalpark är även del av Natura2000 och var en del av PAN Parks nätverk. PAN Parks (Protected Area Network) var en internationell stiftelse som bestod av Vårdsnaturfonden och ett holländskt turistföretag. Stiftelsens mål var att öka intresset för de europeiska nationalparkerna samt värna om naturvärdena, med ett fokus på vildmark. Man menade att ”naturvård och turism skall stärka varandra”. PAN Parks ansökte om konkurs 2014 men fick avslag och ställdes inför likvidation (Rossberg 2014).

Figur 2: "Fulufjället NP Njupeskar" (hsskberra 2012) (CC BY-SA 4.0)

3.2. Nationella narrativet

3.2.1. Processanalys

I Fulufjällets nationalparks skötselplan beskriver Naturvårdsverket processen med inrättandet av parken. I detta avsnitt undersöks vilket narrativ präglar beskrivningen. Naturvårdsverket delar upp den i fyra faser, varav den första beskrivs som följande:

“Bildandet av Fulufjällets nationalpark utgår från Naturvårdsverkets nationalparksplan från år 1989. I denna var Fulufjället en av 20 föreslagna nya nationalparker. År 1990 beviljade verket medel åt länsstyrelsen i Dalarna att göra en översyn för att avgränsa en ny nationalpark i Fulufjället. Arbetet gjordes under åren 1991-1992. Idredeklarationen, överenskommelsen mellan Naturvårdsverket, Idre Sameby, Älvdalens kommun och Domän AB om skydd m.m. av Dalarnas Fjällvärld, undertecknades den 17 juni 1993. Där stadgades bland annat att ”arbetet med att förbereda nationalpark i Fulufjället fortsätter”.

”En arbetsgrupp för skötselplanarbetet inrättades och hade sitt första möte den 1 december 1993. I gruppen som leddes av Naturvårdsverket deltog bl.a. representanter för Länsstyrelsen och Älvdalens och Malung kommuner. Parallellt hölls informationsmöten för allmänheten. Under denna tid påbörjades också arbetet med att successivt förvärva den mark som ska ingå i parken. Dock var huvuddelen av den blivande nationalparken redan innan ägd av staten.” (Naturvårdsverket 2002:73)

Ledningsgruppen för nationalparken och allmänheten är skilda. Allmänheten är inte involverad i de första förberedelserna bortsett från informationsmöten. Idredeklarationen som nämns i processen var en överenskommelse mellan Idre Sameby och Naturvårdsverket. Häri förklarar sig samerna beredda att göra avkall på renbetet på Fulufjället mot kompensation av året-runtmark på andra platser. I överenskommelsen ingick även en ’säkerhetsventil’ som gjorde att renbete kunde få äga rum under nödår. Idredeklarationen mötte dock kritik från förbundsjuristen för Samernas riksförbund vid publiceringen av skötselplanen då denna ventil inte fullt beaktas i parkens skötselplan (DT 2002-09-11). I Miljö- och Jordbruksutskottets betänkande 2001/02:MJU19 avslöjas att Idre Sameby inte har getts en chans att delta i arbetet med skötselplanen, samtidigt som samtal har förts med flera andra parter (2001:8). Samerna som brukandegrupp har inte getts speciellt stort utrymme i skötselplanen. Enligt skötselplanen är målet att vegetationen ska bevaras opåverkad av renbete (Naturvårdsverket 2002:89). Fas två i processen beskrivs som följande:

”Under planarbetets gång blev innehållet i nationalparken mer preciserat. Inskränkningar blev tydliga, samtidigt som zoneringsstanken angav möjligheter att tillåta lokalt nyttjande för fiske, skoterkörning och jakt. Successivt hördes allt mer av en negativ opinion. Protestlistor togs fram, mediadebatten tog fart. Motståndet utgick dock ofta från uppfattningen att ”allt blir

förbjudet”. Fokus var på det negativa, få tog fasta på de fördelar för bygden som en nationalpark med ökad turism skulle kunna innebära.

I skriftväxlingar mellan kommunerna och Naturvårdsverket avhandlades krav på att fjället i princip skulle nyttjas som förut. Under planarbetet modifierade verket förslaget till nationalpark för att bättre tillgodose ortsbornas önskemål. Stämmingsläget blev likväl allt mer spänt. Kommunledningarna uppvaktade Naturvårdsverket och upprepade sina krav. De två kommunala representanterna i arbetsgruppen valde slutligen att lämna gruppen med motiveringen att det inte var meningsfullt att fortsätta.” (Naturvårdsverket 2002:73)

Att motståndet kom så pass sent tyder på att transparensen i ett tidigt skede kan ha varit bristfällig. Lokalbefolkningen har fått reagera till ett material, istället för att ha varit med och utvecklat det. Det kan tolkas som att Naturvårdsverket menar att lokalbefolkningen inte förstod vilka positiva effekter som nationalparken kunde ge. Detta tyder på att Naturvårdsverket har en bristfällig uppfattning av vad lokalbefolkningen värderar. Det kan tolkas som att Naturvårdsverket utövar en sorts hegemoni kring vad som är gynnsamt lokalt, eftersom dem behöver visa vilka de positiva effekterna är. Genom inventeringar av natur- och kulturvärden stärker Naturvårdsverket sina argument som är baserad på till synes objektiva fakta, och kan tolkas som en strategi för att legitimera statens kontroll. Naturvårdsverkets förhållningssätt till naturen kan härledas till det som Urry kallar ’scientisation’ (1995). Att dem kommunala representanterna hoppar av, samtidigt som processen fortskrider tyder på starka viljor myndighetsnivå implementera en nationalpark som kommunerna inte tror på. Nästa fas i nationalparksprocessen beskrivs som följande:

”[...] I det läget tog Naturvårdsverket och Länsstyrelsen 1997 initiativ till projektet ”Fulufjällets Omland”. Syftet var att tydliggöra den potential för Fulufjällsbygden som en nationalpark kan utgöra, för att därmed leda fram till en bättre förankring av nationalparksidén.[...] Efter omfattande samverkan med ortsborna togs ett visionsdokument fram som redovisade vilka möjligheter man såg lokalt. Många byalag ställde sig bakom visionen, som benämndes Fulufjällsringen och var ett sätt att se nationalparken och omlandet som en helhet.”

”Omlandsprojektet bidrog till att informera ortsborna, ge en nyanserad syn på nationalparksbildandet samt att bygga nätverk bland dem som såg möjligheter till arbetstillfällen och andra förbättringar. Parallellt med detta beviljades Naturvårdsverket 1999 medel från EU som bidrag till satsningar för besökare i nationalparken, bl.a. för att bygga ett naturum med utställning.” (Naturvårdsverket 2002:74)

Lokal förankring tycks ha varit ett ledmotiv för att gå vidare med parken, men samtidigt ger många påståenden sken av att idén med nationalparken kommer utifrån. Fulufjällsringen markerar introduktionen av ett landskapsperspektiv som visade sig vara framgångsrikt. Den sista fasen beskrivs nedan:

“Nationalparksprocessen har till slut mynnat i att parken är förankrad lokalt. Nationalparken ger nya förutsättningar för en socialt och ekonomiskt hållbar utveckling i Fulufjällets omland. Det återstår nu för kommuner och enskilda att ta vara på och utveckla de möjligheter som skapats.” (Naturvårdsverket 2002:74)

Parken *var* inte lokalt förankrad, utan den *blev* det efter en lång och utdragen process. I slutändan blir det upp till lokalbefolkningen att anpassa sig till det nya landskap som har presenterats inför dem. Processen har dock tillåtit att ta den tid som dessa förändringar kräver, vilket går i linje med vad Jones formulerar är ELCs utmaningar (2007). I den senaste nationalparksplanen som är upprättad 2008 beskrivs nationalparkens mål som:

”-Att skydda naturliga och natursköna områden av nationell och internationell betydelse för andliga, vetenskapliga och pedagogiska ändamål samt för rekreation och turism.

-Att, i ett så naturligt tillstånd som möjligt, bevara representativa exempel på geomorfologiska regioner, biotiska samhällen, genetiska resurser och arter för att ge ekologisk stabilitet och mångfald.

-Att styra nyttjandet för inspiration och rekreation samt för pedagogiska och kulturella ändamål till en nivå som bibehåller området i naturligt eller näranaturligt tillstånd.

-Att beakta ursprungsbefolkningars behov – inklusive tillgång till naturresurser – om detta inte negativt påverkar övriga mål.” (Naturvårdsverket 2008:11)

I målbeskrivningen går det att utläsa en potentiell konflikt där den nationella betydelsen understryks, samtidigt som landskapets betydelse lokalt inte nämns. Den sista målpunkten som berör behov, är riktad emot ursprungsbefolkning (ättlingar till de första invånarna i ett geografiskt område) (Nationalencyklopedin u.å.), med vilket man syftar på de samer som är bofasta i landets norra delar. Men inte ens dessa människor verkar i detta fall vara del av nationalparken. Fulufjällets nationellt unika lavekologi väger tyngre än samernas brukande av landskapet. Målet fångar inte upp den lokalbefolkning som inte tillhör ursprungsbefolkningen. Att lokalbefolkningens uppfattning av landskapet inte är inorporerad i målbilden kan anses vara problematiskt. Det är denna grupp människor som har säkerställt landskapets kontinuerliga utveckling, som produkt av relationen mellan miljö och människa. Här skiljer sig Sverige från till exempel Finland som placerar landskapet som resurs för lokalbefolkningens i centrum i Finlands ödemarkslag (1991) (Saarinen 2015). Här lämnas tolkningsföreträde åt lokalbefolkningen och deras uppfattning av landskapet.

3.3. Landskapet och gränsen

“Landscapes do not have edges, they are seamless webs which extend out in all directions, constrained only by the conceptual horizons of the people for whom such spaces mean something.” (Darvill 1998:16)

3.3.1. Fulufjällets zonindelning

I Fulufjällets nationalpark används ett zoneringsystem för att ge nyttjandet en rumslig fördelning. Zonindelningen kan tolkas som en kompromiss mellan olika brukandeintressen inom området för nationalparken. Naturvårdsverket beskriver det som att

”Respektive zon har olika riktlinjer för vad som är tillåtet, vilka aktiviteter som är lämpliga, hur den fysiska miljön ser ut samt vad det är sannolikt att en besökare kan uppleva. Det övergripande syftet för Fulufjällets nationalpark gäller för samtliga zoner. Det är hur syftet uppnås och hur föreskrifter används som varierar mellan zonerna” (2002:76).

Här framgår alltså att för samtliga zoner är syftet att bevara ett sydligt fjällområde i ”ett väsentligen orörd skick”, och genom olika strategier ska detta mål uppnås (2002:14). Vidare menar Naturvårdsverket att zonindelningen möjliggör att olika anspråk på landskapet ska kunna bemötas. Enligt Naturvårdsverket bygger zoneringsen på, och förstärker, de naturliga förutsättningarna. Vetenskap används som verktyg för att ge legitimitet åt Naturvårdsverkets agenda. Zoneringsen ger ”en struktur med god kapacitet för att ta emot dagens och ännu fler besökare” (2002:81) . Zonerna är uppdelade efter grad av orördhet och kategorierna är:

- *Orörd zon (I)*: Utgör 60% av parken, varav större delområden utgörs av så kallade vildmarkskärnor som ligger >1 km ifrån markerade leder och >5km från vägar och boplatser. Naturen ska utvecklas fritt. Varken jakt, fiske, skoteråkning, kalkning (med ett undantag) eller flyg är tillåtet. Upplevelser av orörd natur, avskildhet och stillhet prioriteras.
- *Lågaktivitetszon (II)*: Utgör 14% av parken och består av skogsslutningar och myrar. Här finns historiska spår av viss mänsklig inverkan som t.ex. fäbodrar och hävdad mark i anslutning till dessa. Älgjakt (inkl. drift av älgdragare och flygning) är tillåten, och skiljer sig därmed från zon I.
- *Högaktivitetszon (III)*: Utgör 25% av parken och zonen har huvudprägel i orörd natur med viss anpassning för av friluftaktiviteter. Här tillåts skoterkörning på leder, älgjakt och fiske samt kalkning av vissa fiskevatten. Inom zonen finns ett stort lednät, stugor och vindskydd.

- *Anläggningszon (IV)*: Utgör 1% av parken och är en buffertzona runt områden som omfattas av anläggning och service. Inom denna zon är slitage och besöksstryck som högst. Här finns ”viss urban prägel” (2002:77-80).

Med dessa zoner i åtanke är det intressant att undersöka vad de gör med landskapet när det kommer till brukanderätt och uppfattningen av landskapet. Zonindelningen påstås vara nyckeln till att parken har kunnat bli lokalt förankrad, och innebär en kanalisering av olika intressen i parken. Denna formulering av nationalparken är den första av sitt slag i Sverige, och visar på att nationalparken har behövt moderniseras för att kunna fungera idag. Däremot går det att ifrågasätta om zoneringsen verkligen ger det hybridlandskap som tycks vara på agendan i dagens landskapsdiskurs, eller om det är en förskjutning av kategoriseringen i ytterligare ett led.

Figur 3: Fulufjällets nationalparks zonindelning. (Fredman, Hörnsten Friberg & Emmelin 2005:21)

Nationalparksidén kan tolkas som en strikt separering av naturvärden och kulturvärlden, där en inhägnad geografisk yta fredas och lämnas fri från mänsklig exploatering. Gränsdragningen är subjektivt tillämpad utifrån en uppsättning variabler som anses ligga till grund för var som är skyddsvärd. I nationalparkens fall har det handlat om naturvärden och upplevd orördhet (Mels 1999, 2002). Zoneringsen skarpa linjer tycks vara en mer eller mindre lyckad kompromiss för att uppnå lokal förankring av nationalparken. Zonindelningen, som ska möta de anspråk som finns i landskapet, kan också tolkas som en förskjutning av den strikta separeringen till nästa skala. Zonindelningen har inte skett för att olika brukande ska kunna koexistera, utan den har skett för att de ska kunna *separeras*. Istället för att brukandegrupperna ska kunna möta varandra och samförvalta landskapet, så separeras de för att undgå konflikt. Nationalparken som tillfredsställer nationella syften, uppfylls främst i *den orörda zonen (I)*. Fulufjällets syften för en annan målgrupp, uppfylls i en annan zon. Att inkorporera samtliga zoner, som tillsammans utgör hela nationalparkens areal, har förmodligen gjorts med hänvisning till landskapsbilden.

“Avgränsningen av Fulufjällets nationalpark är ett resultat av flera kompromisser. De högsta naturvärdena ligger inom gränsen, men markägande, påverkan av skogsbruk och andra ingrepp gör att avgränsningen inte är idealisk ur ekologisk synpunkt. Fulufjället utgör en större del av en biogeografisk helhet tillsammans med omgivande marker.” (Naturvårdsverket 2002:113)

Olika former av brukande kan i vissa fall tillåtas inom ramen för nationalparken, men det är inte brukandet i sig är inte en del av syftet. Brukandet har snarare varit ett krav från lokalbefolkningens sida, och en förutsättning för att kunna genomföra nationalparken. Det tycks vara som att anledningen till att zon II-IV existerar, är på grund av att Zon I.

”Utgångspunkten för en nationalpark är dock den opåverkade naturen, medan älgjakten och annat brukande ska ses som undantag att acceptera i en rimlig men begränsad omfattning” (Wallsten 2012:84).

Ska fenomenet mångfunktionellt hybridlandskap tolkas strängt så borde de olika brukargrupperna existera på samma geografiska yta. Inom denna skulle en inbördes överenskommelse och ömsesidig respekt tillåta en mångfald av aktiviteter. En sådan lösning skulle ge ett landskap som många känner ansvar för, och således skulle det finnas goda förutsättningar för hållbar förvaltning. Landskapet bör betraktas som en helhet, och olika former av administrativa gränser kan tolkas som ett brott mot denna. Zoneringen tyder på att många av de aktiviteter som behöver äga rum på Fulufjället inte är förenliga med varandra. Idre sameby, som länge använt den södra fjällvärlden som renbetsmark, är exkluderad från nationalparken, vilket indikerar att renbete bedömts vara oförenligt med de nationella bevarandeintressen som värderar de orörda ekosystemen på Fulufjället. Dessa är aktörer vars relation till landskapet skulle kunna förklaras med det som Urry kallar för *stewardship*, för vilka landskapet är en resurs som måste brukas hållbart för att kunna försörja nästkommande generationer (1995:174). Att det inte finns samiska rättigheter till renbete samt småviltsjakt och fiske för husbehov beskrivs som nyckeln till en ”idealisk nationalpark”, där faunan är ostörd (Wallsten 2012:84). Däremot går det också att diskutera huruvida det multifunktionella landskapet är eftersträvansvärt i alla situationer. Uppdelning av funktioner skulle kunna generera miljöer med större mångfald, jämfört med när alla funktioner integreras. När alla värden ska in på samma plats så finns det en risk för att det som särskiljer olika landskap inte framträder. En del av ELC handlar om att behandla alla landskap efter sina specifika förutsättningar, och på ett sätt så är zonindelningen en sådan lösning.

3.3.2. Fulufjället som nationsöverskridande landskap

Det finns andra faktorer som gör Fulufjällets geografiska position intressant. En av dessa är att fjällmassivet befinner sig på gränsen till Norge. Det betyder att delar av landskapet ligger på den norska sidan. Transnationella landskap och gränsöverskridande samarbete ska prioriteras och uppmuntras enligt ELC (Déjeant-Pons 2006:371). Den zon som till största del angränsar till Norge är den *orörda zonen (I)*. Gränsen som går genom landskapet är endast administrativ, eftersom fjället som landskaplig enhet överskrider denna. Den norska delen av Fulufjället saknade vid nationalparksinrättandet 2002 formellt naturskydd. Istället utgjordes området av ett LNF-område – ett område som inte får exploateras utan direkt anknytning till lantbruk, naturvård eller friluftsliv. År 2012 blev även den norska delen nationalpark vilken ” Sammen med den tilgrensede nasjonalparken på svensk side vil verneområdet utgjøre en stor og helhetlig økologisk og landskapsmessig enhet” (Miljøverndepartementet 2012:4). För att den norska nationalparken ska stämma överens med internationella krav så får man anta att brukandet begränsades. Vidare innebar nationalparken på norska sidan att åkerbruk förbjöds. Däremot är bete inte förbjudet, även om det inte bedrivs på platsen idag. Dock finns intresse av att använda marken för bete av Hedmark Bonde- og Småbrukerlag (2012:21). Vidare ansåg man att bete inte hade någon negativ inverkan på växtlivet varken i skogstrakter eller på kalfjället. Här skiljer sig reglerna mot den svenska sidan där bete inte är tillåtet.

”Vedhogst kan tillates i tilknytning til buer, hytter og setrer i nasjonalparken. Siden dette gjelder få bygninger, og lagt til grunn dagens feriebruk, vil dette utgjøre en liten del av den gjenveksten av trevirke som skjer i området. Slik utnytting vurderes derfor ikke til å utgjøre noen vesentlig belastning på naturverdiene i nasjonalparken.” (2012:7).

Avverkning av träd i anslutning till stugor och gårdar är tillåtet för att förse dem med virke eftersom det inte anses utgöra någon direkt hot mot naturvärdena. Jakt och fiske kommer kunna fortsätta som tidigare. Jämförelsen av dokument mellan Sverige och Norge visar på vissa skillnader när det kommer till brukande och hållbarhet. På den norska sidan erkänns lösbete som en stark tradition. Det tycks inte bedrivas bete inom området idag, men det verkar inte heller vara förbjudet. Istället lyfts de positiva aspekter som bete kan medföra för ekosystemet. Däremot påpekas att bete inte är tillåtet för att kunna bli certifierade av den numer nedlagda organisationen PAN parks, en certifiering som den svenska nationalparken hade vid tiden för anläggandet av nationalparken på den norska sidan (Fylkesmannen i Hedmark 2006:22, 28; Miljøverndepartementet 2012). Detta utgör en intressant brytning mellan vad norska staten anser vara hållbart jämfört med den dåtida internationella/holländska organisationens uppfattning av hur vildmark ska hanteras. På den norska sidan tycks det även finnas dem som är positivt inställda till nationalpark, men negativt inställda till PAN Park (Miljøverndepartementet

2012:14). Den norska nationalparken kan tolkas vara mer liberal när det kommer till tillåtelse av olika former av brukande, jämfört med den svenska. Man får även uppfattningen av att brukandet inte anses vara ett hinder, utan att det kan ge positiva effekter. Det framgår även att Norge inte tidigare har arbetat med nationalparkerna som turistattraktioner, och parken på den norska sidan använder sig inte heller av något zoneringsystem (Ebner & Ødegaard 2019:5). Den svenska nationalparken har en målsättning där människan har noll inverkan på landskapet, men i Norge finns det nyanser där man skiljer på exploatering och exploatering. Tillåtelse för skonsam exploatering som naturbete, viss skogsavverkning, jakt och fiske skulle kunna tolkas som ett mer holistiskt, och hållbart förhållningssätt. Landskapets resa från LNF-område till nationalpark kan uppfattas som drastisk eftersom den förstnämnda skyddsformen bygger på mänsklig inverkan och den senare bygger tvärtom på exkludering. Områdets historia som LNF-område har sannolikt påverkat och höjt acceptansen för mänsklig inverkan. De skillnader som finns mellan nationerna sinsemellan kan dock vara resultat av andra faktorer som inte nämnts ovan. Den norska nationalparken är betydligt mindre till arean. Det finns fler boende i de norska omgivningarna, och förutsättningarna kan komma att skilja sig mellan länderna när det kommer till arbetsmarknad, sysselsättning och kultur – faktorer som jag inte på djupet har undersökt till denna jämförelse.

3.4. Orördhet som narrativ

Ett begrepp som genomsyrar Naturvårdsverkets skötselplan för Fulufjällets nationalpark är *orördhet* ('vildmark', 'vildmarkspräglade', 'opåverkad natur', 'vildmarkskärnor'). Orördhet är förenligt med både nationella och turistiska agendor. För staten kan det vara en del av ett projekt där man vill framhäva den unika natur som finns inom nationens gränser. Denna natur kan kopplas till det ursprungslandskap som ligger till grund för en gemensam identitet. Det orörda utgör även motpolen till det urbana landskapet, från vilket många av de besökande kommer ifrån. För denna grupp blir vildmarkseskapism en källa till återhämtning och ger kontakt med naturen och jaget. Att hålla landskapet "orört" är således i både statens och turistens intresse och dessa två sektorer har en gemensam historia i naturskyddet. Kritiken mot framställningen av det orörda vildmarkslandskapet har florerat i resonemang som berör kultur och natur de senaste decennierna.

"Calling some landscapes "natural" and others "artificial" or "cultural" ignores the fact that landscapes are never wholly one or the other. Such thinking promotes the persistent, common

conception of the city as a degraded environment and wilderness as a pristine place untainted by human presence.” (Spim 1996:111)

Mot denna bakgrund blir det intressant att undersöka hur det orörda är medierat i en mer nutida nationalparksetablering. Det finns en motsättning mellan den noggrant planerade nationalparken som attraktion, och den känsla av orördhet och vildmark som upplevelserna ska bygga på. Efter att ha granskat skötselplanen blir det snart tydligt att hur framställandet av natur i nationalparken, är som en kultur i sig. Den turism som bygger på betraktandet av det orörda landskapet, tycks vara mycket organiserad:

”Utformningen med en slinga gör att man trots många besökare minimerar antalet möten då majoriteten leds att gå runt åt samma håll” (2002:81)

Upplevelsen av nationalparken bygger på ensamheten och orördheten, men i själva verket är den medierad genom medvetet planerade stråk. Fulufjället är ett landskap där många processer är aktiva, och att beskriva det som orört ignorerar landskapet som produkt av människan. Liknande slutsatser har Whiston Spirn dragit (1996), när hon hävdar att många landmärken som betraktas som natur, är egentligen landskapsarkitektur. Språkbruket i skötselplanen visar en sorts ambivalens, då man väljer att skriva ’upplevelsen av’ orörd natur. Ordet ’vildmark’ sätts ibland inom citationstecken. Här utgår man då istället ifrån orördhet som en upplevelse. Vildmarken är som en kuliss i ett skådespel, där det finns medvetenhet om att det vilda behöver framställas och framhävas för att komma till sin rätt. I besöksstrategin för Fulufjällets nationalpark (Länsstyrelsen Dalarna 2018) beskrivs i korthet vilka budskap som ska framgå av marknadsföringen av nationalparken:

”Fulufjället är unikt! Här upplever du en tillgänglig vildmark i två nationalparker, bara några timmar från vardagen. Gammelskogarna, vattenfallen och den ofantliga fjällplatån av vindpinad sandsten kommer att förändra din bild av den nordiska naturen. Och kanske bilden av dig själv.” (Länsstyrelsen Dalarna 2018)

Här framställs Fulufjället som en vildmark utan de brasklappar som återfinns i skötselplanen. Vildmarken beskrivs också som tillgänglig, något som skulle kunna tolkas som motsägelsefullt. Turismen bygger på en sorts vildmarksexotism som blir en strategi i marknadsföringen. Beskrivningen innehåller även vissa kopplingar mellan natur och identitet, vilket kan härledas till naturens historiska roll för den svenska identiteten – nationalparken som monument för det svenska ursprungslandskapet (Sörlin 1988). Det kan tolkas som att besöksstrategin anspelar på att naturen är en del av besökarens identitet som svensk. Sättet Fulufjället marknadsförs är på vissa sätt relaterade med dem grundidéer som de första nationalparkerna bildades med. En annan slogan: ”Tidlös vildmark, några

timmar från vardagen” visar att vildmarken ska finnas lättillgängligt, en tidstypisk framställning av naturturism i det postmoderna samhället. En påvisande stark polarisering mellan ’vardagen’ och vildmarken, som stämmer överens med att det rurala landskapet främst värderas för sin potential att möta urbana behov (Antrop 2005). Det är tydligt att målgruppen för nationalparken är urban, och bilden av landskapet som ska förmedlas är lätt att knyta an till den vildmarkssyn som Tuan beskriver (1990:63). Förödelsen av urbana miljöer har skapat en ström av människor som i en eskapism söker sig till nationalparkerna som utgör en tillflykt och ger upphov till en återkoppling till det naturliga landskapet (Sörlin 1988:107). För denna grupp finns det ett verkligt behov av ”kvalificerad naturmiljö” för att locka till sig turister som eftersträvar sådana upplevelser. Formuleringarna i besöksstrategin visar även på turismens behov av att ständigt reproducera det unika (Massey 1994, Tilley 2006). Fulufjället, och i synnerhet Njupeskärsfallet, utgör objekt för visuell konsumtion och som också ska vara Sveriges högsta vattenfall.

Målet för de slättermarker som ligger kring fåbodarna beskrivs i skötselplanen ”återskapande av några exempel på öppna, hävdade ängsmarker i anslutning till de kulturhistoriskt mest intressanta fåbodmiljöerna” (Naturvårdsverket 2002:83). Denna typ av förvaltning indikerar om ett statiskt behandlande av det romantiserade traditionella landskapet, man vill återskapa exempel snarare än att återuppta något mer beständigt (Antrop 2005). När de mänskliga ingreppen beskrivs så hänvisas främst till en avlägsen tid. Den frekventa användningen av uttryck som ’spår av’ mänsklig påverkan skapar mystik och romantik. Historien, behandlas som en specifik tidpunkt, snarare än landskapet som ett historiskt förlopp. Detta går i linje med det som Klas Sandell menar: att statligt naturskydd ofta eftersträvar att ställa om och förvalta landskapet med syftet att skapa ett ”museum för extern konsumtion”, vilket kan missgynna lokala uppfattningar av landskapet (2005b). Det går möjligtvis att dra en parallell mellan den mer statiska kulturmiljöförvaltningen och synen på berget som ett statiskt och oföränderligt element i landskapet (Tuan 1990). Berget som en ahistoriskt landskap kan skapa en uppfattning av att det som finns i det idag, alltid har funnits där. Att göra separeringen mellan den orörda naturen och de tecken på mänsklig påverkan kan vara svårt, vilket kan förklara varför spåren av kultur behandlas som att de tillhör vildmarken.

Bildandet av Fulufjällets nationalpark tycks inte vara resultatet av att det funnits starka hot mot landskapet, baserat på vad som går att utläsa av skötselplanen. Det kan tolkas som att det inte fanns några renodlade ekologiska värden på Fulufjället som det tidigare naturreservatet inte lyckades fånga upp. Syftet med nationalparken är bevarande och skydd, men det är svårt att förstå från vem landskapet ska skyddas.

4. Diskussion och slutsatser

Det som framkommit av min fallstudie av Fulufjället pekar på att nationalparken till stor del är präglad av expertens utomstående perspektiv, en följd av nationalparkens nationella syften. Implementeringen av nationalparken är ett resultat av starka motiv uppifrån. Skötselplanen visar att framställningen av orörd natur och att erbjuda upplevelser som återkopplar till det traditionella landskapet eller ursprungslandskapet är av högsta prioritet. Brukande av parken tycks vara oförenligt med uppfyllandet av ett sådant mål, och är ett resultat av nationalparkernas kulturhistoria. Ekologiskt naturskydd och turism är vara två intressen som ofta stärker varandra. Andra former av bruk, som renbete, lantbruk och jakt och fiske, anses vara mer svårförenliga med dessa. Fulufjället som vildmark och motpol till det urbana landskapet gör att exploatering av alla dess former är förbjudna - det finns få nyanser. Det finns en allmän bakomliggande uppfattning om att människan inte är en del av naturlandskapet. Zonindelningen kan tolkas som ett verktyg för att separera aktiviteter från det som beskrivs som orört. Genom zonindelningen har Naturvårdsverket lyckats implementera nationalparken utan att göra avkall på brukandeintegration. Zonindelningen skulle kunna betraktas som lyckad, eftersom de flesta anspråk tycks vara bemötta. Att betrakta zonindelningen som ett steg mot det hybridlandskap som efterfrågas i ELC är dock tveksamt, eftersom olika former av brukande sällan integreras med varandra. Acceptansen för dem anspråk som finns för området i zon 1 uppskattas vara låg. Däremot är zoneringsen på många sätt en lokal lösning som utgår från de förutsättningar som finns på platsen. På denna punkt går Fulufjällets nationalpark ELC till mötes (Déjeant-Pons 2006:368). Det finns indikationer som visar att nationalparken genom turism ska generera ekonomisk tillväxt lokalt, och att detta är ett tillräckligt starkt motiv för att rättfärdiga inrättandet hos lokalbefolkningen så länge skoteråkningen, jakten och fisket är tillgodosett. De brukandeintressen som kommer från lantbruket bedöms vara små eller icke-existerande, vilket är ett resultat av en globaliserings- och urbaniseringstrend som är större än nationalparken.

Hållbarhet är inget absolut begrepp. ELC som moralisk auktoritet vill försäkra att alla landskap är hållbart förvaltade. Däremot ger konventionen få riktlinjer för *vad* hållbarhet egentligen är. För att utvärdera om Fulufjället nationalpark är hållbart

förvaltad så har jag först behövt skapa ett ramverk kring vad hållbart naturskydd är. Det finns inga objektiva svar på vad som är hållbart, och därmed vill jag klargöra att mina slutsatser enbart är resultat av den teoribildning som jag använt mig av. Jag motsätter mig inte att det kan finnas andra hållbarhetsaspekter som jag inte har berört i denna uppsats.

I mitt resultat har jag funnit att det finns få punkter med Fulufjället i sig som kan betraktas som direkt ohållbara. På en bredare skala är dock Fulufjällets nationalpark del av ett system som kan betraktas som mer eller mindre ohållbart, där kontrasten mellan naturlandskap och kulturlandskap är alltför stark för att kunna generera hållbara landskap på alla nivåer. Enligt Déjeant-Pons så likställer landskapskonventionen alla landskap, både vardagslandskap och exceptionella landskap (2006). Fulufjället klassas av Naturvårdsverket som exceptionellt, vilket gör att det ska behandlas på ett sätt som garanterar fortlevnaden av de kvaliteter som anses särpräglade landskapet. Hursomhelst kan denna agenda strida mot landskapet som det uppfattas av andra. När förvaltningen styrs utifrån ett visst perspektiv, betyder det också att ett annat perspektiv riskeras att bortprioriteras. Fulufjällets nationalpark är ett område med många olika anspråk, och en hållbar förvaltning bör beakta hela landskapet på alla skalor, både kulturarv och drivkrafter. Selman menar att: "Sustaining the multifunctionality of cultural landscapes is thus a balance between nurturing inherited resources and adapting to dynamic drivers"(2012:50). I fallet Fulufjället handlar de "vårdande ärvda resurser" primärt om renskötseln, det lantbruk som bedrivits i området, samt jakt och fiske. Dessa vårdande resurser har begränsats i samband med nationalparksbildningen. De "dynamiska drivkrafterna" handlar om att använda turismen på ett hållbart sätt för att den ska kunna försörja landskapet. I fallet Fulufjället är turismen tillsammans med naturskyddet de starkaste drivkrafterna och dessa har fått större inflytande i landskapet. Följden är att Fulufjället är hållbart förvaltad från ett nationellt perspektiv, när man ser till biologisk mångfald, men innebär begränsningar för hur människor lokalt får använda landskapet. Hanteringen av nationalparken på den norska sidan ger perspektiv och djup till Fulufjället. Förvaltningen i Norge kan tolkas som mer integrerad och liberal, och bygger inte lika hög grad på orördhet. Att Norge inte tidigare arbetat med nationalparker som turistsatsningar ger en mer balanserad park när det kommer till acceptans av integration av olika brukaranspråk i naturlandskapet. Jämförelsen mellan svenska och norska nationalparker och inställningar till dessa skulle dock behöva vidare efterforskningar, och resultatet från min jämförelse bör endast tolkas som indikationer och tendenser.

Det budskap som ingår i marknadsföringen av Fulufjället riktar sig till den urbana turisterna, och i förlängningen stärker detta turismens inverkan på landskapet. De kvaliteter som efterfrågas av denna grupp väntas få större utrymme. Att använda

naturturism som katalysator för socioekonomisk utveckling, ett ledmotiv för att förankra parken lokalt, kan och har också diskuterats. Det finns en paradox här, eftersom turistattraktionen – nationalparken, inte genererar någon inkomst i sig. Människan är enligt allemansrätten fri att vistas i naturen. Turistindustrin måste istället livnära sig på kringliggande aktiviteter, ofta kopplat till mat och logi, naturguidning och annat. Att nationalparken förväntas sätta hjulen i rullning för den lokala ekonomin kan anses vara en del av en neoliberal marknadsstrategi där nationalparken har återskapats till en produkt som ska generera inkomst, som påpekat av Dahlberg et al (2010:220, Saarinen 2015). Att etablerandet av konjunkturkänslig och säsongsbaserad turistindustri används i en byteshandel mot naturvårdsverkets tolknings- och handlingsföreträde kan anses vara problematiskt, vilket Jones menar är en av ELCs utmaningar. Skiftande förutsättningar och prioriteringar för globala organisationer och företag kan drabba landskap i lokala skalan, som indikerat av PAN Parks in- och utträde ur Fulufjället (Jones 2007).

Naturturismen i Sverige en lång historia. Sedan nationalparkernas instiftande har det gjorts omfattande satsningar för att tillgängliggöra naturen som en del av att främja folkhälsan och öka allmänbildningen. Den sociala naturvården har starka rötter i det svenska folkhemmet (Bladh et al 2013). Utvecklingen i sig måste betraktas som positiv för den växande urbana befolkningen, och tillgängliggörandet av naturen i Sverige har skänkt mig och många andra både nöje och viktiga insikter om människan, planeten och ekosystemens skörhet. Friluftslivet har demokratiserats och de elitistiska grundvalar på vilka de första nationalparkerna bildades tillhör historien. Friluftslivet och den sociala naturvården har även betydelse för lärande, och bidrar till att många svenska medborgare har en grundläggande kunskap i hur man förhåller sig till, och reder sig i naturen som en gemensam tillgång. Naturturismens utveckling i sig skulle kunna betraktas som ett kulturarv, men det behövs samtidigt insikt i den historia som har banat väg för naturvården. Nationalparkens betydelse som tillgängliggjord natur bör inte underskattas, och den har en viktig funktion för landets urbana invånare. Det är därför oklart om det går att kritisera nationalparken för att den prioriterar turism och ekologisk naturvård, speciellt i en tid där den absoluta majoriteten av befolkningen bor runt städer. Däremot skulle resultatet av dessa prioriteringar kunna integreras bättre med andra intressen, genom lösningar där lokalbefolkning inte hamnar i en beroendeställning mot urbana turister. Ett exempel på projekt som fokuserar på bryggandet av olika funktioner och kulturarv är *Fjällets rörelsearv: diskreta monument i hållbar fjällutveckling* (Svensson, Sörlin och Mulk 2015). Där beskrivs att rörelsearv har ”potential att bidra till hållbart sambrukande i fjällen, samtidigt som det fördjupar förståelsen av vad kulturarv är och hur det ska hanteras.” (Svensson et al 2015:2). Här ser man rörelsen som central för fjällandskapet, och lyfter det gemensamma rörelsearvet.

”Den mänskliga skalans ”rörelsearv” och dess diskretare infrastruktur i form av renflyttningsstråk, slakt- och skiljningsplatser, stigar, skidspår, vandringsleder, farleder, övernattningsplatser etc. väntar i stort sett på att artikuleras. Detta arv har på ett grundläggande sätt format förståelsen av fjällen.” (2015:2)

Rörelsearvet som perspektiv, och rörelsen som något gemensamt, har potential att tillämpas på Fulufjället för att visa respekt för samtliga aktiviteter och rörelser som har ägt och äger rum här. Således kan det bli ett verktyg för att främja hållbart brukande av landskapet och ge insikt och synliggöra de många processer som har format landskapet. I ett efterföljande projekt drar Wall-Reinius, Fredman, Dahlberg, Svensson, Sörlin och Kling slutsatsen att

”[...] personer som bor och verkar i området generellt sett mer betonar området som ett vardagslandskap och arbetslandskap, vilket inte hindrar att de sätter ett stort värde i till exempel dess skönhet och diversitet. Turistindustrin marknadsför landskapet som vildmark, och det är tydligt att naturen är i fokus, medan människor och mänsklig användning av området, inklusive dess kulturhistoria, inte synliggörs i alls samma utsträckning (förutom turismens historia i området). (2018:16)

Bilden reflekterar även situationen i Fulufjället vilket ges sken av i processbeskrivningen och besöksstrategin. En annan framgångsfaktor som har lyfts av bland annat Sandell är möjligheten att understryka landskapsvärden istället för natur- och kulturvärden. Användandet av landskapsbegreppet i värderingsfrågor utmanar de principer som finns på myndighetsnivå, samt skapa en allmän helhetssyn som skulle vara användbar i kommande reservatsdilemman (Sandell 2005a:33).

En slutsats är att den landskapsförändring som etablerandet av en nationalpark innebär riskerar att genom turistens och expertens agenda underminera den lokalkännedom och platsidentitet som finns lokalt. Förlusten av platsidentitet och lokalkännedom kan skapa alienering mellan människan och miljön, och således försämra förutsättningarna för hållbart förvaltade landskap.

”if people have closer connections with the landscape itself, they are likely to make wiser choices that lead to a more resilient future;” (Selman 2012:20)

Med detta i åtanke har nationalparken vissa svårigheter att bemöta den värdegrund som ELC ställer. Däremot knyts nya band till landskapet från andra människor, vilket i sig kan generera medvetenhet hos en urban befolkning.

Våra vanligaste naturskyddsformer utgår från en uppdelning av land i mark som inte får exploateras, och mark som kan exploateras genom jordbruk och skogsbruk. Uppdelningen kallas ibland ’fortifikationsmodellen i globalt

bevarande' (*eng.* 'the fortress model of global conservation') (Saarinen 2015). Integration av bevarande och hållbart nyttjande är ett ämne som diskuteras (Dahlberg 2015:214). Nationalparken kan i vissa avseenden anses stelbent när det kommer till att facilitera denna integration. Andra skyddsformer som UNESCO's Biosfärområde har större fokus på integration av brukande och bevarande och svarar bättre mot ELCs värdegrund (Laven et al 2015). Det finns dock något med nationalparken som gör den mer attraktiv som turistmål (Wall Reinius & Fredman 2007).

Kulturlandskapet inom nationalparkens ramar behandlas snarare som ett statiskt föremål för presentation än ett dynamiskt landskap för aktivt nyttjande. Kategorisering är ett problem som begränsar hur det skyddade landskapen får användas. Nationalparken är en skyddsform som har sina rötter i en helt annan tid som präglades av andra värderingar. Verkligheten idag är en annan, och människan har andra behov av landskapet idag och det hotas från andra håll. Den kategorisering som ligger till grund för avgränsningen och zonindelningen av Fulufjället är ett resultat av en diskussion om kultur och natur. Zoneringen och gränserna existerar bara som en mentala konstruktioner - i verkligheten överskrider landskapet dessa. Begränsningarna som naturskydd medför behöver bli mer nyanserade, där människor tillåts tillämpa sina idéer och sin kunskap. Att nationalparken är en internationell idé gör det svårt att tänja på gränserna för vad som är tillåtet och hur en nationalpark ska förvaltas, men erbjuder en likriktighet som gör konceptet framgångsrikt för turister som förväntar sig vissa kvaliteter. Vurmen för det orörda är internationellt institutionaliserat vilket försvårar mer brukarintegrerade landskap, som beskrivet av Dahlberg et al (2010) och Dahlberg (2015).

Det finns en romantisk tanke om att människan inte har inverkan på alla miljöer. Men den tanken får inte tillåtas strida med de rättigheter som lokalbefolkningen har till sina landskap - människor som har förvaltat, nyttjat och gjort dem till vad dem är idag. Med detta sagt har jag inget emot det vilda dimensioner av landskapet i sig, och inte heller skyddet av dessa, utan snarare det tankemönster som involverar vildmark som något motsatt från människan. När den 'riktiga' naturen förskjuts till att finnas enbart i nationalparker och reservat, så riskerar den vardagsnära naturen att förringas och sjunka i anseende. Det behövs en balans mellan bevarande och hållbart brukande i alla landskap, för att jämna ut polariseringen mellan de landskap som betraktas som 'orörda' och de landskap som tillåts utstå en enormt intensiv monofunktionell exploatering. Reproduktionen av orördhet i Fulufjällets nationalpark kan anses vara en del av en större problembild, även om det kan argumenteras att landskapet i sig inte är direkt ohållbart förvaltat.

4.1. För vidare studier

Mitt arbete har gjorts utifrån en svensk-europeisk kontext. Det finns exempel på nya naturskyddsformer som tillämpas andra delar av världen som rör sig bort från 'fortress' modellen av globalt naturskydd. Ett exempel är 'Community-Based Natural Resource Management' (CBNRM), där man utgår från att lokalbefolkningen måste ha direktkontroll över naturresurserna i sin omgivning (Saarinen 2015:4). Här förlitar man sig på att lokalbefolkningen förvaltar sina resurser på ett ansvarsfullt sätt (2015:4). Att jämföra en CBNRM-approach med en traditionell nationalpark skulle utgöra ett intressant ämne.

Studier av transnationella naturskyddsinrättningar (TBPA) kopplat till brukande och bevarande skulle vara intressant, speciellt i fallet Fulufjället. Hur påverkar lokala kultur och skillnader i exploateringsgrad i jord- och skogsbruk toleransen och inställningen till naturskydd? Vidare studier i möjligheten för nationalparken att integrera brukandeintressen behövs.

5. Referenser

- Antrop, Marc (2005) Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and Urban Planning*, 70(2005) pp. 21-34.
- Bladh, Gabriel; Sandell, Klas; Stenseke, Marie; Emmelin, Lars (2013). Friluftsliv och naturvård : en komplicerad relation. I: Fredman, Peter; Mossing, Anders; Sandell, Klas & Stenseke, Marie (red.) *Friluftsliv i förändring: resultat från ett forskningsprogram: slutrapport*, pp. 229–IBSN: 249. 978-91-620-6547-8
- Butler, Andrew & Sarlöv-Herlin, Ingrid (2019) Changing landscape identity—practice, plurality, and power, *Landscape Research*, 44(3), pp. 271-277, DOI: [10.1080/01426397.2019.1589774](https://doi.org/10.1080/01426397.2019.1589774)
- Cronon, William. (1995). The Trouble with Wilderness; or, Getting Back to the Wrong Nature. I: Cronon, William (red.), *Uncommon Ground: Toward Reinventing Nature*. New York: W.W. Norton & Company, pp. 69-90.
- Dahlberg, Annika (2015) Categories are all around us: Towards more porous, flexible, and negotiable boundaries in conservation-production landscapes. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 69(4), pp. 207-218, DOI: 10.1080/00291951.2015.1060258
- Dahlberg, Annika; Rohde, Rick & Sandell, Klas (2010) National Parks and Environmental Justice: Comparing Access Rights and Ideological Legacies in Three Countries. *Conservation and Society* 8(3). pp. 209-224. DOI: 10.4103/0972-4923.73810
- Darvill, Timothy (1998) Landscapes: myth or reality? I: Jones, Mel; Rotherham, Ian (Red.), *Landscapes Perception, Recognition and Management: Reconciling the Impossible*. Wildtrack Publishing, Sheffield, pp. 8e16.
- Direktoratet for Naturforvaltning (2012) Fulufjellet nasjonalpark: faktaark. ULR: <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/md/2012/pmer/fulufjelletfaktaark2012.pdf?id=2307448> [Läst 2021-04-27].

- Déjeant-Pons, Maguelonne; Head of the Spatial Planning and Landscape Division (2006) The European Landscape Convention, *Landscape Research*, 31(4), pp. 363-384, DOI: 10.1080/01426390601004343
- DT (2002-09-11) "Samer på krigstigen" *DT*. ULR: <https://www.dt.se/artikel/samer-pa-krigsstigen> [Läst: 2021-04-28]
- Ebner, Jakob & Ødegaard, Ragnar (2019) *Gränsöverskridande besöksförvaltning i Fulufjällets nationalparker, Slutrapport*. Datum: 2019-02-25. Interreg:Sverige-Norge, Länsstyrelsen Dalarnas Län, Nasjonalparkstyret for Fulufjellet.
- Emmelin, Lars (2009) Naturvård - en professionell verksamhet på vetenskaplig grund? I: Lundgren, Lars (red.), *Naturvård bortom 2009: Reflektioner med anledning av ett jubileum*. Kassandra, Brottbby, pp. 117-149.
- Ödemarkslag (1991). Suomen säädöskokoelma 62/1991. (på finska). pp. 129-131. ULR: <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/fin143332.pdf>
- Germundsson, Thomas (2005) Regional cultural heritage versus national heritage in scanias disputed national landscape. *International journal of heritage studies* 11(1), pp. 21-37. DOI: [10.1080/13527250500036791](https://doi.org/10.1080/13527250500036791)
- Holmgren, Lina; Sandström, Camilla & Zachrisson, Anna (2017) Protected area governance in Sweden: new modes of governance or business as usual? *Local Environment*, 22(1), pp. 22-37, DOI: 10.1080/13549839.2016.1154518
- Hunter, John Michael (1985). *Land into Landscape*. George Godwin, London, pp. 182
- Jones, Michael (2007) The interface with Law. I: Jones, Michael; Howard, Peter; Olwig, Kenneth; Primdahl, Jørgen & Sarlov-Herlin, Ingrid (red.) Multiple interfaces of the European Landscape Convention, *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 61(4), pp. 207-216, DOI: 10.1080/00291950701709176
- Laven, Daniel N; Wall-Reinius, Sandra & Fredman, Peter (2015) New Challenges for Managing Sustainable Tourism in Protected Areas: An Exploratory Study of the European Landscape Convention in Sweden. *Society &*

Natural Resources, 28(10), pp. 1126-1143, DOI:
10.1080/08941920.2015.1013166

Länsstyrelsen Dalarna (2018) Besöksstrategi Fulufjället Kortversion. Läst 2021-05-05. ULR:
<https://www.lansstyrelsen.se/download/18.47b53ae01763826da6d59d/1607330763252/FUL-Besoksstrategi-kortversion-A4-folder.pdf>

Massey, Doreen (1994). *Space, place, and gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press. pp. 146-156

Massey, Doreen (2005) *For space*. London: Sage

Mels, Tom (1999) *The cultural nature of Swedish national parks*. Diss. Lund: University Press

Mels, Tom (2002) Nature, home and scenery: the official spatialities of swedish national parks. *Environment and Planning. Society and Space* 2002(20), pp. 135-154

Miljö- och Jordbruksutskottet (2001) Fulufjället nationalpark (2001/02: MJU19) Stockholm: Sveriges riksdag. ULR:
<https://data.riksdagen.se/fil/46F180EB-B20A-4BAA-AFF4-7D67E1CE9BC4>

Miljøverndepartementet (2012) Verneplan for Fulufjellet nasjonalpark og Fregn naturreservat i Trysil kommune, Hedmark fylke. Kongelig Resolusjon. *Miljøverndepartementet: Miljøvernminister: Solhjell, B.V.* Datum: 2012-04-27. ULR:
https://www.regjeringen.no/contentassets/212f8d5066af4f5b844690fe0427da79/kgl_res_verneplan_fulufjellet_nasjonalpark_fregn_naturreservat_120427.pdf

Nationalencyklopedin, landskap [online]
[https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/landskap-\(v%C3%A5r-omgivning\)](https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/landskap-(v%C3%A5r-omgivning)) [Läst 2021-05-22]

Nationalencyklopedin, urfolk [online]
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/urfolk> [Läst 2021-05-19]

Naturvårdsverket (2002) *Skötselplan Fulufjällets Nationalpark*. (Rapport 620-5246-6). ISBN 91-620-5246-6.

- Naturvårdsverket (2008). Nationalparksplan för Sverige: långsiktig plan. Löfgren, Rolf (red.) Stockholm: Naturvårdsverket ISBN 978-91-620-1269-4
- Olwig, Kenneth (1995) Reinventing common nature: Yosemite and Mount Rushmore. A meandering tale of a double nature. Reinventing the Commons, the Fifth Biennial Conference of the International Association for the Study of Common Property. Bodoe, Norge, (1995-05-24 till 1995-05-28)
<https://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/8245/Reinventing%20Common%20Nature.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Olwig, Kenneth (2007a) The practice of landscape ‘Conventions’ and the just landscape: The case of the European Landscape Convention, *Landscape Research*, 32(5), pp. 579–594. DOI: [10.1080/01426390701552738](https://doi.org/10.1080/01426390701552738)
- Olwig, Kenneth (2007b) The European landscape convention as ‘interface’. I: Jones, Michael; Howard, Peter; Olwig, Kenneth; Primdahl, Jørgen & Sarlöv-Herlin, Ingrid (red.) Multiple interfaces of the European Landscape Convention, *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 61(4), pp.207-216, DOI: 10.1080/00291950701709176
- Primdahl, J (2007) The interface with globalisation. I: Jones, Michael; Howard, Peter; Olwig, Kenneth; Primdahl, Jørgen & Sarlöv-Herlin, Ingrid (red.) Multiple interfaces of the European Landscape Convention, *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 61(4), pp. 213-214, DOI: 10.1080/00291950701709176
- Riksantikvarieämbetet (2008) *Förslag till genomförande av den europeiska landskapskonventionen i Sverige, Slutredovisning av regeringsuppdrag*. Rapport 103-03188-2006 https://www.raa.se/publicerat/rapp2008_1.pdf
- Riksantikvarieämbetet (2017). *Arbetet med att ta till vara landskapskonventionens perspektiv, rapport från riksantikvarieämbetet*. ULR: <http://kulturarvsdata.se/raa/samla/html/10700>
- Rossberg, Max (2014) PanParks Foundation “in Liquidation”. *European Wilderness Society* ULR: <https://wilderness-society.org/panparks-foundation-in-liquidation/> [Läst 2021-04-27].
- Saarinen, Jarkko (2015) Wilderness use, conservation, and tourism: what do we protect and for and from whom? *Tourism Geographies*, 18(1), pp. 1-8, DOI: 10.1080/14616688.2015.1116599

- Sandell, Klas (2005a) Reservatsdilemman eller utvecklingsområden: en syntesdiskussion av två fallstudier: Torneträsk Biosfärområde 1986-2004 och Södra Jämtlandsfjällens Nationalparksförslag 1995-2000. *Fjällmistrar rapport nr 17*. ISSN 1652-3822
- Sandell, Klas (2005b) Access, Tourism and Democracy: A Conceptual Framework and the Non-establishment of a Proposed National Park in Sweden, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 5(1), pp. 63-75, DOI: 10.1080/15022250510014291
- Sandell, Klas (2009) För människors skull – men för vilka och hur? Friluftsliv och naturturism som hot och möjlighet. I: Lundgren, L (red.), *Naturvård bortom 2009: Reflektioner med anledning av ett jubileum*. Kassandra, Brottby, pp. 151-178.
- Sarlöv-Herlin, Ingrid; Nordh, Jenny & Qviström, Mattias (2018) Landscape Characterisation in Sweden: Landscape in the planning system. I: Fairclough, Graham; Sarlöv-Herlin, Ingrid & Swanwick, Carys (red). *Routledge Handbook of Landscape Character Assessment: Current Approaches to Characterisation and Assessment*. Taylor and Francis. ISBN: 978-1-138-80388-6
- Scott, Alister. (2011) Beyond the conventional: Meeting the challenges of landscape governance within the European Landscape Convention? *Journal of environmental management*, 92(2011) pp. 2754-2762, ISSN 0301-4797
- Selman, Paul (2012) *Sustainable Landscape Planning: The Reconnection Agenda*. Taylor & Francis Group: London & New York. ISBN: 978-1-84971-262-0
ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/slub-ebooks/detail.action?docID=987945>.
- Spirn, Ann Whiston (1996) Constructing nature: the legacy of Frederick Law Olmsted. *Uncommon ground: Rethinking the human place in nature*. WW Norton & Company, New York and London. pp. 91-113.
- Svensson, Daniel; Sörlin, Sverker; & Mulk, Inga-Maria. (2015). *Slutrapport för Fjällens rörelsearv: Diskreta monument i hållbar fjällutveckling*. Stockholm: Kungliga Tekniska Högskolan

- Swanwick, Carys (2009) Society's attitudes to and preferences for land and landscape. *Land Use Policy*, vol. 26, pp. 62–75.
<https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2009.08.025>
- Sörlin, Sverker (1988) *Framtidslandet: Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*. Diss. Stockholm: Carlssons.
- Sörlin, Sverker (1999) The articulation of territory: landscape and the constitution of regional and national identity. *Norsk Geografisk Tidsskrift*. vol 95, pp. 103-112.
- Tilley, Christopher (2006). Introduction: Identity, Place, Landscape and Heritage. *Journal of Material Culture*, 11(1–2), 7–32.
<https://doi.org/10.1177/1359183506062990>
- Tuan, Yi-Fu (1974) Space and Place: humanistic perspective. *Progress in geography*, 6(1974), pp. 211-252.
- Tuan, Yi-Fu (1990) *Topophilia*. New York: Colombia University Press.
- UNESCO (2021) Biosfärområden. <https://unesco.se/vetenskap/biosfaromraden/>
 [Läst 2021-04-19].
- Urry, John. (1995). *Consuming places*. London: Routledge.
- Wallsten, Per (2012) Så vände vinden: Bildandet av Fulufjällets Nationalpark. *Dokumentation av de svenska nationalparkerna nr 29*. Naturvårdsverket. ISBN 978-91-620-1294-6
- Wall Reinius, Sandra & Fredman, Peter (2007). Protected areas as attractions. *Annals of Tourism Research* 34(4), pp. 839–854.
<https://doi.org/10.1016/j.annals.2007.03.011>
- Wall-Reinius, Sandra; Fredman, Peter; Svensson, Daniel; Sörlin, Sverker & Godtman Kling; Kristin (2018) *Vägar till mångfunktionella landskap: en pilotmodell i Jämtlandsfjällen, Slutrapport från ett forskningsprojekt inom forskningssatsningen Storslagen fjällmiljö*. Rapport 6820. Naturvårdsverket. ISBN 978-91-620-6820-2.

5.1. Figurförteckning

Figur 1. Naturvårdsverket (2002) *Skötselplan Fulufjällets Nationalpark*. (Rapport 620-5246-6). ISBN 91-620-5246-6. pp. 6.

Figur 2. "Fulufjället NP Njupesjär" [fotografi] (hsskberra, 2012). (CC BY-SA 4.0)
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fulufjället_NP_Njupesjär.jpg

Figur 3: Fredman, Peter; Hörnsten Friberg, Lisa & Emmelin, Lars (2005)
Friluftsliv och turism i Fulufjället: Före- och efter nationalparksbildningen. (Rapport 5467). Naturvårdsverket. pp. 21.
ISBN:91-620-5467-8. ULR: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:31132/FULLTEXT01.pdf>